

Ako su **ETIČNOST, LJUDSKA PRAVA, ANTIFAŠIZAM, SEKULARNOST, MIROTVORSTVO, EKUMENIZAM, MEĐURELIGIJSKI DIJALOG i TOLERANCIJA** vaše vrijednosti...

NASLOVNICA KOLUMNJE OSVRT DANA ODJECI INTERVJU ORBI ET POPULIS KULTURA
ABRAHAMOVA DJECA FELJTON TKO SMO PRIJAVA

DEMOCROACIA

POGLED S LIJEVA

KONTRAPUNKT

POROK PRAVDE

GLOBALNI KAOS

VLAŠKA POSLA

VRIJEME I VJEČNOST

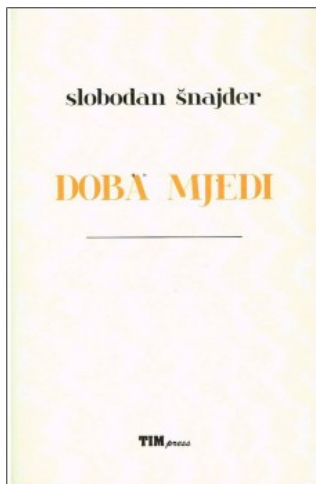
ADVOCATA DIABOLI

Search this website ...

Šnajder majstorski pokazuje jedini način da se zlu pogleda u lice

AUTOR: [IVO KOMŠIĆ](#) / 27.10.2019. — 1 COMMENT

Slobodan Šnajder, "Doba mjedi", TIM press, Zagreb 2016.

Roman "Doba mjedi" Slobodana Šnajdera se mora čitati više puta. Kaže se da je metafizika ono zbog čega neku knjigu čitamo ponovo. To je zapravo ono što je otkriveno knjigom, ono radi čega se piše.

Veličina Šnajderovog romana u tome je što ono metafizičko nije ostalo skriveno iza naracije. Naprotiv, ono je dano u njoj, ono je tu, konkretizirano i jasno, odjeveno i živo, svira, pjeva, tumači i propovijeda, vjeruje i nada se, osjeća i umire.

Za to, naravno treba imati afinitet, treba znati čitati konkretno dano, treba se držati istovremeno nekoliko razina priče i slijediti ih.

Autor je taj koji to omogućuje jer svoj ep vodi, na svim razinama, poljima izgradnje smisla, i to do kraja, da se nit nigdje ne prekida; čak tamo gdje se niti prepliću ne zapetljavaju se u nerazmrsiv čvor i ne kidaju se.

Ipak, da bismo ih slijedili i izbjegli čitateljsko zamršavanje, potrebno je odrediti autorovo jezgro izgradnje smisla njegovog epa, transcendentalno središte na kome se razvija naracija, iz koga djeluju njegovi junaci.

Ep nije kopija stvarnosti nego konstrukcija nove stvarnosti. Ta konstrukcija, međutim, ne može biti bez smisla, ona nije izmišljotina, to je nacrt stvarnosti koja je moguća, koja je oslonjena na historijske događaje koji se uporedno odvijaju. Vrijeme naracije nije

linearno nego simultano, ono sabire diskurse svih vremena u jedno u kojem čuva njihove različitosti.

To je jedna nadčulna temporalnost u kojoj se odvija fabula kao dramatičan dijalog i monolog junaka izvan linearnog vremena.

Nije se moguće jednostrano i jednoznačno odrediti prema nekom od tih smislenih putova i slijediti ih. Nije jednostavno odrediti kome autor daje prednost, koje je polje smisla određujuće, temelj svih drugih, osnovni tok u koji se slivaju sve njegove pritoke. Na sreću, Slobodan Šnajder nam je sam skratio istraživanje i otkrio polje izgradnje smisla iz kojeg priča svoju priču.

U intervjuu koji je nedavno dao Heni Erceg (Mladina Intervju), otkrio je središte smisla kojeg se drži pripovijedajući epopeju svojih junaka. Na pitanje "Gdje ste vi?", on odgovara: "Tu sam negdje, horizontalno okomit". Dalje nastavlja: "To bi jedno s drugim imalo dati križ". U nastavku ponavlja misao iz romana: "Htio bih jedan svijet u kojemu spašavati ne bi trebalo nikoga". Šnajderov križ je tačka u kojoj se prelamaju dva pravca, horizontalni i okomiti. To su ukrštene perspektive, a ne ništenje i gubitak pravaca.

To je jedna nova tačka izgradnje smisla koja je apsurdna, jer se radi o različitim smjerovima i dimenzijama.

Njihov susret jeste tačka križa koja ih, međutim, ne lomi, nego omogućuje da se smisao gradi iz nje. To je onaj centar smisla o kome piše Hegel, to je ona njegova "ruža" – topos gdje treba "plesati", gdje se gradi povijest, ali i život svakog čovjeka pojedinca. Bez tog centra smisla u kome perspektive gube linearnost i prelaze u višedimenzionalnost, iz koje onda sve izgleda drugačije, i širina, i visina i dubina, nije moguće razumjeti ni povijest, ni pojedinačne sudbine u njoj.

Raširenost nije razvodnjavanje, uzlet ili pad nije nestanak nego smiraj, dohvaćanje čvrstog tla. Goethe je parafrazirao Kanta kada je kazao: "Želiš li u beskonačno stići, u konačno kreni na sve strane". Autor se drži svoje tačke gledišta (*le point de vue*), svoga polja smisla, polja u kome su sabrane i konkretizirane različite perspektive.

Vertikala se spušta i presijeca svaki horizontalni pravac kojim hode junaci romana, fiksira taj susret u jednoj tački koja postaje središte naracije. Nova stvarnost se konstruira i dograđuje tom naracijom i u njoj pojedinačne sudbine junaka tek dobivaju smisao.

Bez te imaginacije, bez te metafizičke dispozicije stvarnost epa bi bila bez jasnog smisla, sabiralište elemenata bez reda, nabacanih jedan preko drugog, s poretkom određenim njihovim trenutnim važnostima i imanentnim energijama.

Bez tog spoja niti bi povijest bila ispunjena životom, niti bi osobne sudbine imale svoje horizontalne pravce, povijest bi bila prazni okvir u kome bi svi sudionici nestali bez traga, osobe bi bile rasute u prostoru i vremenu kao slučajnosti.

Taj spoj pravaca horizontalno-okomitih je polje gradnje smisla i povijesti i pojedinaca u njoj.

Kontinuitet epa bi se izgubio bez tog polja, junaci bi tumarali u nepredvidivoj egzistencijalnoj igri.

Također, sama povijest, autorica svega, bila bi neobjašnjiva. Odnos svake pojedinačne sudbine i tzv. "velike povijesti" ostao bi neriješen; ne bi se znalo gdje počinje čovjekova sloboda, a gdje "željezni zakon" povijesne nužnosti.

Radi se o dva principa koja se kod svakog dijalektičara isključuju. Nasuprot tome, autor ih drži jednog pored drugog; čak i tada kada se presijecaju, ne isključuju se.

Pustolovina junaka se prati stalno u okviru "velike povijesti" i u tom susretu vlastitih odluka i metafizike povijesti autor uspijeva sačuvati posebnost svakog svog junaka, njegov identitet. Baš u identitetu se razrješava "ruža života" u kojoj se "pleše", tu se susreću naslijeđene strukture bića i njegova slobodna volja, tu se odlučuje o slobodi, tu se susreću oportunizam i otpor, htijenje drugačijeg.

Roman ima tri nivoa pripovijedanja na kojima autor razvija svoju priču. Ali kako vrijeme pripovijedanja nije linearno, svi nivoi su objedinjeni središtima izgradnje smisla kako sudbina junaka ne bi nestala u njihovom vremenu.

Prvi pripovjedački nivo je realno-povijesni u kome se kreću njegovi junaci i grade svoje živote.

Drugi pripovjedački nivo je izmješten iz realno-povijesnog, pomjeren je na njegovu marginu. To je ravan na kojoj se nalazi "nerođeni sin", onaj koji još ne postoji i koji strepi za svoje neizvjesno postojanje. Marginalni pripovjedač ("nerođeni sin") je samo formalno pomaknut na marginu života, zbivanja, on je faktički korektor priče, on daje neophodne upute čitatelju da bi se osnovne niti glavne priče povezale, da se ne bismo izgubili u događajima koji se prepliću, koji nisu uvijek u kontinuitetu, on upućuje na ono što je san, a što java; on s margine zna kraj priče i zato djeluje smirujuće, on priča iz svoga prikriivenog spokoja nerođenog.

Treći pripovjedački nivo je savremeni, izvan neposrednog vremena o kome se pripovijeda, izmješten iz povijesnih okolnosti u kojima se kreću junaci, ali koji se probija iz te pozadine i ponekad izlazi na vidjelo.

Na kraju, taj nivo preuzima naraciju, to je trenutak kada "nerođeni" postaje rođeni i kada epopeja postaje autobiografija. On će na kraju zaokružiti priču.

Taj savremeni nivo priče autor je prikrio na prvom pripovjedačkom nivou, ali on stalno izbija na vidjelo iz pozadine svih zbivanja, i onih pojedinačnih i onih povijesnih. Tek iz polja savremenih zbivanja, kroz koja je prošao sam autor, a koja nisu direktno dio epopeje njegovih junaka, postaju jasniji povijesni događaji prošlosti. Bez savremenih zbivanja ne bi se tako jasno mogla razumjeti prošlost; još jedan savremeni rat, uvod u njega, njegov tok i svršetak objašnjava, čini se, sve ratove.

Pokazuje se da svi ratovi imaju istu logiku – sve što se u njima zbiva objašnjivo je s kraja. To je ista ona eshatološka ideja po kojoj se svi povijesni ciklusi mogu objasniti tek s kraja. – Ovaj treći pripovjedački nivo samo je rijetko neposredno vidljiv u samoj naraciji sve dok rođeni ne preuzme pripovijedanje.

Roman na svakom ovom pripovjedačkom nivou ima više tački na kojima se gradi njegov smisao. Teško se bilo odlučiti iz kojega mu polja smisla pristupiti.

Djelo je kompleksno i slojevito, nivoi naracije i njihova središta izgradnje smisla se stalno prepliću. Djelo se zbog toga ne smije reducirati niti simplificirati, treba ga slijediti u cjelini njegove slojevitosti.

S obzirom na to da se ta središta smisla nalaze na različitim nivoima naracije koja se često prepliću, ispravno je slijediti svako od njih. Posebno zbog toga što se ta smisljena središta ne isključuju, bez obzira na njihove paralelizme i prijepore.

Sreća, autor nije dijalektičar; iako bi se moglo reći da je u nekim dijelovima hegelijanac (ne u doktrinarnom nego izvornom smislu), on prijepore smisla ne siluje sintezom i ne uništava. Autor je očito dobar poznavalac Hegela (uostalom završio je filozofiju) kojega rijetki znaju čitati i znaju smisao njegove dijalektike; ona nikada ne poništava prijepore i ostavlja život onakvim kako se pojavljuje i u prirodi i u povijesti.

On spaja Kantovu estetiku "nezainteresiranog sviđanja" s Hegelovom "ružom" kao središtem života, jer je to jedini način da se divimo prirodnim ljepotama (koje inače ne

možemo posjedovati) i da živimo život u njegovoj neposrednosti, bez pretjeranih racionalizacija koje ga uništavaju.

Na prvom pripovjedačkom nivou autor pripovijeda priču o svom glavnom junaku Georgu Kempfu, a ustvari otkriva svoju filozofiju povijesti i pojedinačnih ljudskih sudbina u njoj. (On je svoju duhovnu biografiju zaklonio stvarnom biografijom svoga oca.) Ipak, zadržava potrebnu distancu, pripovijest se ne izlaže u prvom licu.

Autor se prepoznaje tek iz savremenosti i rijetko se otkriva. Na nekim mjestima on prekida vremenski tok naracije i dodaje vanjsku vremensku odrednicu "danas". ("... to stanje je bolje nego danas", str.27-28; "Do danas malo se o njemu čuje", str. 56).

Ove konstatacije izlaze iz neposredne priče, one se izriču iz savremenosti, kao da se piscu otela primjedba.

Primjedba: "Ti se ratovi 'iz principa' nastavljaju da se više nikad ne prekinu do u naše dane" (str. 148) dana je iz nove perspektive, izvan aktuelnog vremena pripovijedanja. Takvih primjedbi, kao usputnih, ima dosta.

Ipak nisu slučajne, radi se o autorovom gledištu na povijest koja se promatra s kraja, iz novih iskustava, s kraja povijesnih procesa – eshatološki. Krajnja svrha povijesti jest dana na početku, ali se može razumjeti tek s kraja, inače povijest ne bi bila smisljena.

To piscu ostavlja mogućnost biti objektivnim, stajati malo po strani i otvoriti priče o drugim licima bitnim za epopeju glavnog junaka.

Glavni junak Kempf nema ideala koji ga vode, polje smisla iz kojega djeluje i vodi svoj život izvan njega. On u ratu želi biti civil, u vrijeme vladavine ideologija pragmatičan, nevidljiv i anonimn – što je nemoguće.

Ali, to mu omogućuje jednu višu poziciju u svim događajima, jednu neutralnu i objektivnu poziciju iz koje procjenjuje. To je ustvari pozicija pisca i utoliko je ovo djelo autobiografsko.

Glavni junak Kempf je među ideolozima filozof, u ratu nije ratnik nego humanista – krajnji cilj je biti nitko, izvan svega, biti nevidljiv, "zaliti se šutnjom".

To može samo onaj tko shvaća svoj položaj unutar velikih događaja o kojima ne odlučuje. Ideje koje pokreću događaje su prijeporne, ali prepoznatljive kod sudionika povijesti, u njihovim postupcima.

Nitko ne može izbjeći ocjenama, odmjeravanju i poređenju, samo je pitanje vremena i koja ideološka strana to čini. U svakom slučaju se gubi. ("Čovjek je, naime, baš onaj od svih stvorenih stvari koji je uvijek na gubitku... ", str. 13).

Kempf sve to zna, sve vidi. Zato želi pobjeći u šutnju, u nevidljivo. "Šutljivca više nitko nije gledao, niti ga je tko što pitao" (str. 23).

Šutljivac prolazi nekažnjeno jer je zamakao u nevidljivost. Ne radi se samo o potrebnom pragmatizmu, o preživljavanju, nego o stavu koji omogućuje objektivnost – biti objektivn znači promatrati i ne uticati na događaje.

Misli se zadržavaju za sebe jer "u području misli, ostat ću suveren" (str. 66). Kempf nije bezidejan, ali zna kamo vodi djelovanje iz ideje. On ostaje na nivou osjećanja, pušta da ga ona vode.

Put od osjećanja do ideje je velik, od ideje do djelovanja još veći. I što je uopće ideja? Je li to zaista prevladavanje osjećaja ili je samo učvršćivanje osjećaja i prelazak osjećaja u uvjerenja, u vodilju života?

Samo se čini da je ideja nešto opće, izvanjsko osjećanjima. To je zapravo osjećanje koje je očvrstlo u uvjerenje, u vodilju. Literatura to bolje razumije i lakše rješava nego filozofija koja se stalno zapliće između nužnosti i slobode dajući uvijek prednost jednome od njih.

Literata prati osjećanja i razumije njihov značaj. Junake nose i vode osjećanja koja postaju uvjerenja i konačno ideje. Put od ideje do djelovanja inače bi bio nesavladiv – ideja je djelatna ukoliko je uvjerenje.

"Nevidljivo" može biti polje iz koga se gradi i povijesni smisao, ne samo pojedinačnih sudbina. Tako nitko nije znao što je pisalo u Versajskom ugovoru, ali su svi znali da je sramota za Njemačku.

Nitko nije znao krivicu Židova, ali su svi Židovi bili krivi. Oni se ni po čemu nisu razlikovali od svojih susjeda Nijemaca, Poljaka, Rusa, Ukrajinaca, Hrvata... Živjeli su

istim životom, oblačili se isto, dijelili istu kulturu. Trudili su se biti neupadljivi, ne biti posebni, više nevidljivi.

Isto se desilo Nijemcima u Podunavlju, folksdojčerima koji se nisu osjećali posebno, nisu se iskazivali kao Nijemci, nisu ni znali da su Nijemci, ali su najednom svi postali Nijemci. Ne svojom voljom, nego iz nekog nevidljivog polja smisla koje je netko odredio. "Tek su nedavno otkrili svoje nijemstvo, nisu sigurni s kim poći, kamo se svrstati, svi bi danas htjeli urasti u neku odanost, i tako se eventualno sakriti; ili možda pobijediti" (str. 42).

(Ove analize su dane iz trećeg pripovjedačkog nivoa, one su definitivno postale jasne iz savremenosti, iz vremena koje ne pripada osnovnoj naraciji; 50 godina nakon toga isto se moglo napisati za srpstvo, hrvatstvo i neke druge identitete.)

Biti nevidljiv nije stav za idejno nadmetanje nego za preživljavanje i to glavni junak romana Kempf dobro zna. Uz to, on je liberal i agnostik. On ne želi pripadati niti jednom kolektivitetu, želi djelovati sam, ići kroz život sam.

Međutim, jednom liberalu ne uspijeva djelovati iz vlastite slobode, u skladu sa svojom savješću. U sukobu s općom poviješću on je uvijek na gubitku.

Opća povijest guta pojedinačne sudbine, one su samo njene monete za potkusurivanje ili brojevi u statistici. Jedina realnost u logorima smrti jesu brojevi, inventarski brojevi i opće brojke – statistika mrtvih. (To je već iskusila Vera, glavni ženski lik romana). Kada

povijest dospije do te tačke, ne postoje uopće pojedinačne ljudske sudbine, a stvarnost prelazi u halucinaciju. Toliko ono stvarno postaje nestvarno da se doživljava kao halucinacija.

Ona se može prevladati samo halucinacijom, prividom nestvarnog.

Kempf ne uspijeva ostvariti svoj životni liberalni stav. On zato želi biti nitko. U sukobu opće povijesti i pojedinca jedini izlaz je biti nitko, biti neprimijećen od onih koji su sredstva svjetske povijesti i koji svakoga pretvaraju u sredstvo. Spas je biti izvan njihovog vidokruga, jer čim te primijete, uračunavaju te u neke svoje kvote – mrtvih ili preživjelih. U tim situacijama podnošljivija je smrt od života, jer život je užas; da bi preživio, moraš činiti zlo, kao Nijemac, Poljak, Rus, Ukrajinac, kao partizan, crvenoarmejac, itd.

A što znači biti nitko? Ostati bez slobode, svima na raspolaganju?

Jedina savjest koja preostaje je biti izvan svega. Ne završava li taj stav ponovo u religiji? Biti nitko i preživjeti znači zavisiti od sudbine koju ti netko drugi propisuje. Ako izbjegneš svim svjetovnim bogovima, svim simbolima u mjedi i "šarenim svircima", dočekuje te onaj koji je izvan svijeta, u kojega upravo nisi vjerovao. Na kraju ti on ostaje jedina nada.

Kempf se tako ponovo susreće s Njim, onako kako je to tumačio njegov "kolega" Leon Mordekaj, koji je i svoju smrt uklopio u Njegovu volju. Pitanje koje stalno ostaje

otvoreno, a kojim se autor bavi u svom epu, jeste: postoji li Bog.

Kempfer, međutim, nije vjernik jer bi morao pripadati nekoj zajednici, ali nije protiv vjere. On ne vjeruje da se pitanjima, izazvanim sumnjom, može doći do dokaza o postojanju Boga, "do razine kad pitanja više nisu moguća".

Njegov "kolega" Leon Mordekaj, rabin, pokušava ga podučiti da je tlo vjere sumnja jer ona oslobađa za pitanja, a pitanja idu do kraja kada višu nisu moguća i kada otvaraju za vjeru.

Kako inače shvatiti dječaka pred plinskom komorom koji pita majku: "Ja sam bio dobar, zašto su onda ugasili svjetlo?" Što mu majka može odgovoriti? Nema odgovora, dobrota nevinog djeteta nije spasila svijet niti njega.

Sumnja vodi ravno do vjere. Ali Kempfer to odbija, on u vjeri ne vidi spas. Jer kad bi Bog postojao, on to ne bi dopustio, ne bi dopustio smrt nevine djece, ne bi dopustio Treblinku niti bilo koji drugi logor smrti. On ne bi dopustio život u kome bi trebalo spašavati bilo koga.

"Vidim da je Bog u stisci ljudima htio podmetnuti – kumira", stav je Kempfera. Da bi odagnao sumnju, da bi ostao iznad nesavršenog svijeta, on, Bog, podmeće idola, zabludu, jer tko vjeruje u nju neće sumnjati. – "Da. Kumir se meškolji na svojem stupu, visoko iznad gomile lubanja i svojim repom daje smjer. Sumnja je iz tih lubanja

otklonjena, one će slijediti Vođin rep. To je smisao zmiје od mjedi.” Ali to je smisao svakog doba mjedi.

Suprotno Kempfu Mordekaj, lider zajednice Židova, misli i djeluje kao dio zajednice; Poljaci, Nijemci, Ukrajinci, Rusi, svi djeluju kao kolektiviteti – pojedinac je žrtvovan.

Židovi kao žrtve vide spas jedino u kolektivnom djelovanju i u kolektivnoj žrtvi – mogu ugušiti nevino dijete radi spasa kolektiva, mogu se svi žrtvovati za slobodu koju neće nikada živjeti. Oni kolektivno žive i umiru, kao u Masadi. Oni znaju kako kolektivno umrijeti za slobodu, a ne biti kriv pred Bogom, bez odgovornosti.

Bog za njih nije tvorac jer bi bio i tvorac zla, Bog je iznad, on ljudima daje slobodu da bi bili odgovorni pred njim – nema odgovornosti bez slobodnog izbora.

Tko vjeruje u takvog Boga ne boji se smrti, podnosi je lako, reklo bi se dobrovoljno jer se njome ne potvrđuje božja nesavršenost nego ljudska neodgovornost.

Stradanje, ako je od Boga, zapravo je spasenje. – ”Svijet je arena spasa” bez obzira na to što je arena zla. Iscjeljenje svijeta (*tikkun olam*) dolazi kada se u toj areni ponovo skupe sve iskre rasprslog kosmičkog svjetla koje se čuvaju u pojedinim bićima.

Kempf nije samo agnostik, on je i cinik jer kada razbojnici razbiju lubanju njegovom ”kolegi” Mordekaju samo zato što je Židov i kada komadići njegovog mozga zasvjetlucaju u potoku obasjani sunčanim zrakama, zaključit će: ”On je imao pravo. Posuda svjetla razbila se u komadiće, iskrice, rasute iz posude, sada su svjetlašca na

oblutcima koja čekaju da ih netko (a ne nitko) opet skupi u Jedno, Jedino, u Vječno Svjetlo.”

Taj Kempfov cinizam nije izrugivanje, više je vapaj iz očaja i čini se jedini način da se zlu pogleda u lice. Ne vodi li i Kempfa ovaj cinizam u vjeru?

Problem odnosa pojedinačnog i općeg, više egzistencije, bilo da je Bog ili Povijest, Slobodan Šnajder rješava egzistencijalnom pomirbom nepomirljivog, prinude i slobodnog izbora.

Pomaže mu u tome njegov njemački jezik koji ima mogućnosti apsurdnih kovanica, osmišljavanja besmislenog. To nije piščeva kovanica, ni filozofska, ni psihološka, to je narodna kovanica, narodna duhovitost koja svoj smisao krije u jeziku. To je pojam *”gezwungenefreiwilliger”*, *”dobrovoljni prisilnik”*, *”silovoljac”*.

Polje smisla iz koga se grade životi junaka epa dato je u ovome pojmu i autor prati živote svojih junaka iz njegovog (bez)smisla.

Već u temeljnom Kempfovom nastojanju – biti liberal i ne pripadati nikome – otkriva se taj apsurd – on je ipak samo dio kolektiva i opće povijesti.

To nije slučajnost koja pogađa pojedinca, to je polje smisla same povijesti. Onaj tko joj se prepusti ili bude gurnut u nju mora se oprostiti od svoje slobode. Njegova sloboda je prisilna, on je *”dobrovoljni prisilnik”*, *”silovoljac”*, onaj koji živi apsurd.

Rijetke su njegove odluke slobodne, koje je donio sam bez prisile. To je napuštanje Waffen – SS-a, u koji je prisilno gurnut, i odlazak poljskim partizanima, te izbjegavanje da izvrši strijeljanje tako što je pojeo sirovi krompir i dobio vrućicu. Nije mogao podnijeti apsurd povijesti koji se na njemu iskaljivao. A taj apsurd je predodredio njegov život i prije njegovog rođenja, još u vrijeme velike carice Terezije.

Apsurdni gvozdeni zakon nužnosti je gurnuo njegove pretke u Slavoniju, u koju nisu htjeli doći – oni su htjeli u Transilvaniju, ona im je obećana.

Nužnost je strukturni dio povijesti. "U Njemačkoj je gladna godina." To nije izbor, to je nužnost, glad ljude svodi na biološka bića koja imaju samo jedan cilj – preživjeti.

U borbi za opstanak nema morala, u prirodi ne vladaju moralni zakoni, postoji samo oportunist, plivanje u rijeci nužnosti s glavom iznad vode.

U tim okolnosti liberalnost ne pomaže jer nije moguće biti slobodan i djelovati po savjesti. Uostalom, to iskustvo je već imao Dostojevski, koga autor često pominje u svom epu. On je robijao kao liberal s ostalim robijašima koji su djelovali po vlastitoj savjesti, a ipak izvršili nevjerojatne i gnusne zločine.

Savjest bez Boga je užasna, to je iskustvo Dostojevskog. Taj problem nosi sa sobom njegov junak Kempf: kako opravdati slobodu koja svršava u zločinu?

Ma koliko bilo apsurdno, ljudska sloboda se mora pravdati s nekog višeg stajališta. To je apsurd jer se "gvozdena nužnost" opravdava sudbinama ljudi, pojedinačnim

egzistencijama, zavisi od njihove (ne)odlučnosti, srozava se na slučajnost.

Njena superiorna prestabilizirana harmonija je na krhkim nogama. Kempf ju je mogao srozati u svakom trenutku i pokazati njenu nemoć, bilo da se otkrio Waffen – SS-u kao ne-Nijemac, bilo da se otkrio poljskim partizanima ili crvenoarmejcima kao Niemac ili Titovim partizanima kao pripadnik SS-a.

Ono što je u jednom povijesnom trenutku spas, u drugom je smrt. To najbolje svjedoči bumaška, potvrda o pripadnosti Crvenoj armiji, koja je u jednom periodu propusnica u život, u drugome uvod u smrt. Ili istetovirani znak o pripadnosti SS-u ispod lijeve podlaktice koji se nosi cijeli život.

Jedina sloboda je osloboditi se svega, svih simbola povijesti, biti anonimn, biti nitko – živjeti bez povijesti. Kempf osjeća slobodu tek kada se oslobađa simbola povijesti.

”Bumaška se mijenja! ... Ona očito ima svoj vlastiti život! Ili naprotiv, ona živi onako kako se mijenja vrijeme oko nas... Bumaška se, poput slike Dorian Greya, otrgla te se osamostalila.” (str. 297)

”Ona je živjela svoj život. Točnije, ona je odživjela svoj život. Bila je tako tanka da mu se činilo, raspršit će se od samog dodira i nestati kao prašina. Zvijezda se više uopće nije mogla razabrati.

Iste noći spalio je Kempf bumašku u peći. Nikakvog žaljenja!” (str. 311)

Bumaška nije bila od mjedi, ali je imala isti simbolički značaj kao zmija od mjedi. Samo je on znao da je ona obmana, da rastjeruje strah i uliva povjerenje, da spašava život na laži, a ne na istini.

To je znao i Mojsije o mjedenoj zmiji na vrhu njegovog štapa. Ali, to je bio savjet od Boga, dar od Boga koji se nikada ne dovodi u pitanje.

”Bog” koji je dao bumašku Kempfu izbljedio je i više se nije mogao razabrati. Vrijeme njenog samostalnog života je isteklo i ona se, poput svakog živog stvora, vraća u prašinu.

Dolazi novo povijesno vrijeme, vrijeme taljenja novih mjedenih simbola – samo je potreba za njima trajna. Povijest se neprestano ponavlja, bez pamćenja, bez pouka. Zlo se uvijek ponavlja, neuništivo je.

U trenutku kada Kempf odluči spaliti bumašku i okončati njenu lažnu moć i povijest, pred njega staje štakor, simbol vječnog zla koji ga upozorava. ”Svi smo orni za borbu. Mi ćemo idući put ići do kraja. Ništa još nije završeno. Ništa nikada neće biti završeno. Čak i kad dođemo do kraja! Jer taj je kraj zapravo beskraj. Uvijek ćete vi nas, ili ćemo mi vas... S tim što se mi brže kotimo od vas, i brže punimo postrojbe svojih neizbrojivih, crnih armija... Naš će se stijeg i opet nadviti nad kuglu Zemljinu!” (str. 296)

”Štakori” određuju smisao povijesti. Oni uvijek vrebaju, oni su uvijek u pripravnosti. Kako se osloboditi njih? Koji je to ”šareni svirac” koji ih može zauvijek odvesti svojom

svirkom iz života ljudi kada je i on obmana, on će samo odvesti "djecu", one koje je zaveo, da se nikada ne vrate.

Kako pobijediti povijest, onu malu, ljudsku, i onu veliku, opću, kada i jednu i drugu ipak čine ljudi?

Problem je u tome što se ljudski upliv u njima prikriva, što se ljudsko djelo prikazuje kao nužnost, kao prirodno događanje, iznad svake pojedinačne sudbine.

Smisao je, dakle, svakog pojedinačnog života u održavanju besmisla, i to ne u teoriji, u kojoj je i to moguće, nego u stvarnom životu. Tragičnost junaka se može očitati tek iz tog održavanja besmisla.

To je odgovor Slobodana Šnajdera na pitanje o smislu života jedne pojedinačne egzistencije unutar "velike povijesti". "Velika" se nameće kao nužnost, kao mreža koja sklapa životni svijet svih koji su unutar nje, a sama je ljudsko djelo.

Autor ne žrtvuje svoje junake bez obzira na apsurdnost njihovih života. U susretu s poviješću on čuva njihove sudbine, kao što čuva smisao povijesti. Njihova ukrštenost nije uništavajuća. Kao što je "silovoljac" središte smisla likova epa, tako je "šareni svirac" središte smisla povijesti.

Sa "šarenim scircem" počinje epopeja obitelji Kempf, odnosno velikog broja Nijemaca sredinom 18. stoljeća, da bi se njihova povijest završila ponovo sa "šarenim svircem" sredinom 20. stoljeća i sudbinom folksdojčera u tadašnjoj Jugoslaviji.

”Šareni svirac” je metafora povijesnog zakona koji povijest uvijek vraća nazad. Svako povijesno vrijeme ima svog ”šarenog svirca” koji ”djecu” odvodi u nepoznato, uz velika obećanja. Kao što Mojsijeva zmija od mjedi na vrhu njegovog štapa kod svakog čovjeka pojedinačno odagnava sumnju u Boga, tako ”šareni svirac hamelinski” odagnava sumnju u smisao povijesti.

Oboje imaju isto metaforičko značenje, oboje su obmana, kumiri. Jedno za pojedinačne živote, drugo za cijelu povijest.

”Šareni svirac” je onaj duh povijesti koji zavodi, lažna povijest u kojoj ljudi stradaju a da ne ostvare svoje životne svrhe. To je metafora stradanja, zavođenja lažnim bogovima kojima se prinosi ljudska žrtva bez smisla.

Epopeja Slobodana Šnajdera počinje tom metaforom i upućuje na to da će svo događanje kroz koje prolaze njegovi junaci imati smisao zavođenja i obmana.

Vremena ”šarenog svirca” su istovremeno vremena mjedi, doba mjedi, doba bogova koji samo privremeno oslobađaju od straha i sumnji.

”Šareni svirac” nije samo onaj hamelinski, hanoverski, on se stalno pojavljuje samo mijenja ruho, svirka i odjeća mu je uvijek zavodilačka. Njegova pojava je uvijek prevara, kao nacizam kod Nijemaca, kao ”poljski pučki antisemitizam”, kao antisemitizam kod Ukrajinaca, Rusa i ostalih, ali i kao komunizam i boljševizam, kao revolucija.

Velike povijesne promjene su obmane jer se jedan "šareni svirac" zamjenjuje drugim, jedna talina na štapu vođe drugom. Sve završava istim rezultatom – ili osvetničkom pravdom (koja je najgora pravda) ili novim himeričkim fanatizmom u kome nestaju ljudi – djeca koju "šareni svirac" odvodi da se nikada ne vrate.

"Šareni svirac" je odveo Nijemce u Transilvaniju, obećanu zemlju, a da ih tamo nikada nije doveo, zatim ih je taj isti "svirac", samo u drugom ruhu, vratio u Njemačku, prethodno ih proveo kroz ratove u Poljskoj, Rusiji, Ukrajini, Balkanu, itd. Poslije taj isti "svirac", ponovo preobučen i s drugačijom zavodilačkom svirkom, odvodi Ruse, Poljake, Mađare, Čehe, Slovake i ostale u nepovrat. Također i Jugoslavene.

Povijesne vođe i povijest koju oni kreiraju je obmana i idolatrija. Tko krene za njima nestaje kao hanoverska djeca u hanoverskoj legendi.

Isto metaforičko značenje ima i mjed oblikovana kao lažno božanstvo. Kao što je "šareni svirac" povijesna prevara, tako je figura od mjedi prevara za pojedinca, onoga tko može subjektivno povjerovati u nju, onoga tko se pojedinačno spašava. To je smisao mjedi.

Sva vremena su krivotvorena za pojedinca. Svaki se da obmanuti, svaki želi obmanu, krivovjerje jer se ne može izdići iznad svoje sumnje i straha. Krivovjerje je udobno, ono oslobađa sumnji i pitanja, ono ne traži odgovore jer je odgovor vidljiv na vrhu štapa.

Teško je vjerovati u nevidljivo, još teže ga tražiti, tragati za njegovim očitovanjem. To je patnja, to je napor, uz to neizvjestan, jer se do odgovora teško dolazi. To je oportunistički. Oni koji odbijaju, oni su revolucionari. Oni imaju ideju, oni ne prihvaćaju ni himere od mjedi ni "šarene svirce". Oni sami grade svoju sudbinu, vjeruju u ideale koje su izgradili.

To traje sve dok se ne sudare sa "šarenim svircem" ili kipom od mjedi koji im nastaju iza leđa. Kronos guta svoju djecu, djeca revolucije nestaju u zovu novog "šarenog svirca". Nestaje Ana Sadovska kao što je nestala Sofija, nestaje i Vera samo što svjesno održava svoju zabludu, živi u njoj jer više nije sposobna za priznanje. Njena svijest tamni, prelazi u ništa – tamo je jedino sigurno mjesto. To je ono isto mjesto koje Kempf pokušava od početka sačuvati za sebe. Ali ni njemu ne uspijeva.

Spas je biti nevidljiv jer "nevidljivo se teže kontrolira". To je također apsurdno jer u vremenu u kome je sve određeno, definirano, izračunato, u kome vlada "gvozdeni zakon nužnosti", čini se nemogućim.

Onaj tko se odlučuje na to, unaprijed je osuđen na neuspjeh, na gubitak. Ako je to polje iz koga se gradi smisao, ulazi se u apsurd u kome je svaki čovjek uvijek na gubitku.

Sudar "velike povijesti" gvozdene nužnosti i pojedinačnih sudbina, čovjekove slobode, polje je na kome se odigrava drama ovoga susreta.

Sve je u tome nerješivom polju apsurdno, svi unutar njega su na gubitku. To je stvarni susret, životan i tragičan jer ne oslobađa apsurdna. Svako zadržava svoje, "velika povijest" svoje zakone, pojedinci svoje živote, pojedinačne, neposredne, sa svim što ih opterećuje.

Slobodan Šnajder svoje junake ne pretvara u himere, u sredstva "velike povijesti", u bezbojne nositelje apstraktnih ideja. Takvi bi junaci bili prazne ljuske povijesti. Njegovi junaci su konkretni, životni, njihov život je uronjen u "veliku povijest" i oni su toga svjesni.

Ali oni grade svoj život iz svoga polja smisla, oni su svjesni da je njihova sloboda ili stvarna ili iznuđena, da su "dobrovoljni prisilnici". Oni koji to ne shvate na vrijeme stradaju. To njihovo polje smisla otkriva im besmisao njihovog života, ali otvara i mogućnost da se iz toga izađe, da se bude pragmatičan, oportunist.

Besmisao života postaje smislen ako se uzme kao osnovica opstanka. To pojačava želju za životom, to otvara nadu jer bi inače perspektive bile zatvorene, i one horizontalne i one okomite. To je mogućnost da se horizontalno ide u visine i dubine koje ne znače nestanak nego osmišljavanje.

Da bi se iskusio besmisao, a da se ne potone u ništavilo, autor svoje junake dovodi u granične situacije, i psihološke, i mentalne i egzistencijalne.

To nije samo apstraktno središte iz koga oni grade smisao svoga života, to je stvarno polje, stvarno povijesno mjesto na kome se oni susreću s apsurdom. To je ono mjesto užasa u jednoj krčmi, u Sremskoj Kamenici, kamo su mladići, prijatelji, krenuli u provod, a sve se pretvorilo u sukob i svađu koja završava smrću.

”Negdje oko ponoći, rat ideja prerastao je u pravi šakački meč i nije se više moglo razabrati tko udara koga, uslijedilo je hrvanje po podu, slobodnim stilom... Našli su ih, a bili su više ugljen nego meso, zagrljene na podu krčme.” Nitko ni jedan leš nije mogao odvojiti od drugoga. ‘

‘Skupili su preostalu gomilicu ugljena u jedan jedini lijes. Tada je iskrsnulo pitanje primjerenog domovinskog tla za svakog ponaosob, dilema takozvane rodne grude... Pitanje je izašlo nerješivim, pa je nađen kompromis: svi su ostali na mjesnom groblju, u Kamenici, u kojoj se dakako nitko od njih nije rodio” (str. 151). Sve se zbilo 1939. godine, kada je Poljska već bila ”rasječena kao zaklano truplo”.

Slično ovome je jedno drugo mjesto, poljana kao metafora povijesti, na kojoj su se ideje dovele do kraja.

I to mjesto je granično, kao što su granične ideje koje su sudionike povijesti dovele do njega. Mjesto je proplanak, u Poljskoj, u pozadini ratnih sukoba, između dvije vojske, u tuđoj zemlji, u neutralnoj zoni, na margini.

Taj proplanak nije nanovo iskrčena šuma, on je tu kao da je uvijek postojao, to je mjesto apsurd.

Dva vojnika su u smrtnom hropcu u zagrljaju umrla zajedno. Tu nema pobjednika, nema pravog i krivog, obojica su u tuđoj zemlji, na čistini proplanka – povijesti. Njemački šljem je prekrio kapu s petokrakom, obgrlio je kao što su se obgrlila dva vojnika u smrti koju su sebi izazvali.

Pisac se ne opredjeljuje ni za jednoga, potpuno su ravnopravni. On ne rješava apsurd, nego ga pokazuje i ostavlja. Ostaje jedino saznanje o apsurd, saznanje užasa.

Dva vojnika su personifikacije različitih ideologija i ginu u prisilnom zagrljaju, bez pobjednika, bez supremacije ili podređenosti. "U daljoj budućnosti, nitko neće pravo znati radi li se ovdje o zagrljaju ljubavnom ili o agonu smrtnom." (str. 105.)

Autor nas ostavlja u užasu saznanja da samo smrt sve poravnava i izjednačava, da nikome ne daje prednost, makar to bila i božja supremacija. (I kod Dostojevskog niti jedna ideja nije vrijedna samo jedne dječje suze, čak ni svevišnja prestablizirana harmonija).

Junaku romana ostaje to saznanje užasa s kojim mora da živi. Ostaje mu apsurd kao zakon života i pitanje kako ga preživiti, kako ga prevladati izvan smrti.

Izlaz iz apsurd je na ženskoj strani, na ženskim junacima epa. Georg Kempf ne preuzima svoju sudbinu u svoje ruke. Smisao njegovog života određuju drugi koji su dio

”velike povijesti” ili osobe potpuno izvan nje, samostalne i odlučne.

Takva je i Ania Sadovska i Ilonka Mađarica, jedna ga spašava apsurdne smrti u krčmi, druga ga spašava smrti koja ga čeka kao ”silovoljca”, vojnika Waffen-SS-a.

Kod jedne je ideal osobno zadovoljstvo izvan svake povijesti, drugoj je ideal najviša ljudska vrijednost – sloboda, sloboda u slobodnoj državi Poljskoj. Ilonka će preživjeti, Ania neće jer biti sudionikom velike povijesti znači neizvjesnost u kojoj se ne zna tko preživljava, a tko umire. Velike ideje traže velike žrtve.

Sofija, sa svoje strane, sudjeluje u povijesti kao legendi i odlazi u legendu. Ona je priča i traje u priči. Ona s pjesmom odlazi u smrt i zna da je ta smrt dio legende. Ona u smrti nadrasta samu sebe, izrasta iz nje kao novi lik, kao sirena čiji glas nitko ne čuje i koja nikoga ne vuče u smrt.

Njena pjesma opominje, ona ostaje da živi u njoj kao opomena, kao legenda. U smrti je dobila i oblik sirene, preobraženje u podzemlju koje je satkano od svjetlosti, a ne od mraka.

To je podzemni svijet koji preobražava smrt u legendu, u novi život.

Smrt nije strah, nije gubitak života, smrt je preobraženje, smrt je nada i vjera da sam život može biti drugačiji.

Ali ne može se biti u dva svijeta istovremeno. Život kao legenda se ostavlja drugima. Ta druga osoba je Vera, ona vjeruje u taj drugi život izvan straha, izvan smrti, život koji se kreira u slobodi. Vera (nada) nastavlja život koji je nagovijestila Sofija (mudrost), život u legendi.

”Pjevale su nama, bilo je to za oprostaj. Poznavala ih nisam, dovedene su tek dan prije i zgurane u Kulu. Mnoge su imale malu djecu na prsima. Sve smo znale kamo ih vode.” (str. 92)

”Noću svijetli njezina bijela put.” (str. 95)

”Grk je imao pravo: ona je bila sirena. U koloni žena koje su tjerali prema Savi, ona je najljepše pjevala.” (str. 96)

Ep Slobodana Šnajdera bi se mogao čitati i u skraćenoj verziji, samo iz drugog pripovjedačkog plana, onog na kome je ”nerođeni”.

Ovaj plan je jednako važan kao i onaj glavni, životni i stvarni na kome se kreću njegovi junaci. Iako je ovaj nivo pripovijedanja i formalno pomaknut na marginu glavnog teksta, ono nije formalno. Margina je objašnjavačka, ona upućuje i otkriva ono što glavni tekst nije u stanju.

Za marginu je potrebno više znanja, dodatni napor, u njoj su glavna objašnjenja onoga što se u osnovnom tekstu ne može ispričati. U ovom djelu to dobiva dodatni smisao jer

se radi o "nerođenom sinu" glavnog junaka koji je pomjeren i zaštićen od glavnih tokova radnje u kojima se strada i nestaje.

On jedini zna ono što glavni junaci ne znaju, on zna što ih čeka, on svoju priču priča s kraja, izvan temeljnih događaja, s lukavstvom "povijesnog duha".

"Nerođeni" ima samo jedan osjećaj, a to je zebnja. On želi biti rođen i iz zebnje, straha da se to neće desiti, objašnjava tokove glavne radnje. Gotovo se može skraćeno pročitati ova epopeja iz onoga što govori "nerođeni", što on ispisuje na margini teksta.

Strepeći za svoju budućnost, koja je zapravo izvjesna i neupitna jer on ne bi bio pripovjedač, prati se sudbina glavnih junaka s margine. Put njegovih roditelja, Kempfa i Vere, je osiguran bez obzira na to što su im sudbine odvojene i što djeluju iz potpuno različitih središta smisla.

Kempf je uvijek "prisilni dragovoljac", Vera je uvijek slobodna, uvjeren u ideje koje je pokreću na djelovanje. Ona se ne boji ni kada je u logoru smrti jer vjeruje da pripada pobjedničkim idejama koje kroje njenu sudbinu i koje spašavaju sve one koji su im potrebni.

Ona djeluje iz slobode, ali ipak ta sloboda završava u fatalizmu.

Međutim, ona ne ide u tu krajnost, ona ne postavlja sva pitanja koja se mogu postaviti, ona nema sumnje, ona vjeruje, ona je Vera. Na kraju, kada "nerođeni" preuzima

naraciju iz pozicije rođenog, oba principa se dovode do kraja, onaj Kempfov i onaj Verin.

Budući da su nespojivi, radi se o različitim središtima smisla života, oni će se razići. I na tome autor otkriva svoj stav – nespojivo se ne može spojiti, sinteza suprotnosti nije moguća.

Moguće je, međutim, da suprotnosti stoje jedna pred druge, ne jedna protiv druge.

Ne samo da ne pravi lažnu sintezu, koja uvijek ubija jednu stranu, on ne pravi ni viši nivo njihovog postojanja koje je uvijek uništavanje i jedne i druge. On ih ostavlja i bez prijateljstva i bez neprijateljstva.

Suprotnosti se podnose ako su naporedne, paralelne. Kao što se dva neprijateljska vojnika grle u zajedničkom grobu, jer im je smrtni zagrljaj takav da se ne mogu rastaviti, tako se susreću dvije neprijateljske kolone i prolaze jedna pored druge kao da ona druga ne postoji.

Oni su samo bezidejni tragovi velikih povijesnih ideja koje su se završile, koje više nemaju život, koje više ne mogu izazvati ni uzdah, a kamoli poziv na juriš.

”Dvije se povorke sreću na cesti koja je isplaženi jezik srušenoga grada. Te jedna kroz drugu prođu, a da nitko ne dodirne nikoga. Bijele trake, žute trake. Nisu sredstvo razmjene. Ne poništavaju se. Bivaju konstatirane” (str. 242).

Sav napor Šnajderovog junaka Kempfa je bio dospjeti do stanja kada se razrješava apsurd života, kada se suprotnosti samo konstatiraju i svaka nastavlja svojim pravcem. On ne želi presuđivati jer svatko ima svog "šarenog svirca" koji svirkom zavodi i vodi.

A kada se uđe u povorku koja ga slijedi, niti jedna pojedinačna sudbina nije bitna, čak niti jedno živo biće. Tko se još može obazirati na nemoćnog psa koji nestaje u zaleđenoj rijeci?

A Kempf se bori za njega kao da je posljednje živo biće na svijetu, kao da opstojnost svijeta zavisi od toga; a on je faktički usred Poljskog rata u kome su svi protiv svih, u kome je ne samo svaki pojedinačni život potpuno nevažan nego je nevažan cijeli narod, nevažna je cijela jedna država. Kada se uđe u povijesnu kolonu, svaki život postaje nevažan.

"Iz jedne štale tužno je zamukala krava. Nije pomužena ... mora biti da je vime strašno tišti. A nije pomužena zato što je momčić koji se za nju brine uskočio u povorku..."
Povorku vodi nacist Grumm, novi "šareni svirac". "Svi idu za njim. Kamo, dođavola? U Transilvaniju? U Rusiju? U Valakiju? Tamo kamo je svirac odmamio i svu mladost."

Autor romana okončava svoju epopeju onako kako ju je započeo. Svi junaci okončavaju svoje živote na logičan način, samo se time ne okončava povijest – nitko od njih ne može zaključiti povijest.

Ona se nastavlja na onom polju smisla koje je postavljeno na početku: "hamelinski šareni svirac" se stalno pojavljuje, samo u drugačijem ruhu.

Njegove šarene haljine su uvijek zavodilačke, nekada od raznobojnih krpa, nekada od komada raznobojnih zastava.

I on uvijek ima publiku, za njegovu svirku uvijek postoje uši, uvijek postoje oni koji će krenuti za njim na put s koga se ne vraćaju.

Novi "šareni svirac" se javio na koncu epopeje junaka doba mjedi, kada se mislilo da su ta vremena zaista prošla i da "svirac" nema koga za sobom povesti, da će završiti kao klovn.

Međutim, to se nije desilo, on je dobio nove pristalice, povijest se ponavlja ne samo kao komedija nego i kao tragedija. Jedino što je "gvozdeno" u povijesti je ovo ponavljanje. Jedino polje izgradnje smisla koje traje je "šareni svirac".

Ali to novo vrijeme je treća razina naracije, to je vrijeme rođenog sina, vrijeme autora. On će ponovo sresti sve Kempfove, na pravom mjestu, tamo gdje se život svršava, na groblju.

Smrt nije slučajnost, kao ni život. Ona je nastavak života, junaci umiru dosljedno, onako kako su živjeli. I sve se vraća na početak.

Ponovo je gladna godina koja sada ne tjera Nijemce u Transilvaniju nego iz obećane zemlje tjera ljude u suprotnom pravcu, u Dojčland.

”Upravo ona zemlja iz koje su nekoć Nijemci, kao njegov praotac, otišli... pa su prispjeli upravo u onu ‘Transilvaniju’ iz koje ovi mladići ovdje sada bježe. Tada je Njemačka bila gladna. Ovi ljudi idu sada obrnutim putem!” (str. 325). To su novi ”silovoljci”. ”Kolona je odmarširala bezmalo strojevim korakom, po taktu tog čovjeka u zgužvanom odijelu koje je nekoć bilo tamno, i mogao bi ga nositi kakav pogrebnik” (isto). O pogrebniku je riječ, o koloni koju je ustrojio novi ”šareni svirac” s pištaljkom.

Slobodan Šnajder nije ostavio ništa nedorečeno. Epopeja njegovih junaka je okončana smrću koju su živjeli. Povijest se ”okončava” tako što se nastavlja s istim smislom, što se stalno ponavlja.

”Dvadesetak mladića, uglavnom jače tjelesne građe, odjevenih od glave do pete u crno, okružilo je spomenik na koji Kempf dosad na svojim promenadama nije nabasao. I da jest, držao bi ga reliktom prošlih vremena; krhotinom ispalom iz povijesti i njezinih mozaika, koju više nitko i nikada neće moći uklopiti u neku novu (Staru? Ponovljenu?) cjelinu.

Ali, ovi ljudi ovdje mislili su suprotno.” (str. 328)

Ovo je bio samo trenutak zaborava, trenutak slabosti. Kempf se odmah prisjetio svoje prisege Führeru, čak ju je cijelu izustio iako je štošta iz svoga života zaboravio. To je

povijesna lekcija, ona se ne zaboravlja, ona se uvijek može ponoviti naizust.

Svaka krhotina povijesti nosi u sebi strukturu povijesti i može se uklopiti u cjelinu. "Crni čovjek" govori svoju prodiku pred crnom publikom koja stoji u polukrugu oko njega.

"Njegova odora još nije uniforma, ali nije ni odjeća civila: on je larva koja još nije dovršila svoju preobrazbu ali je na dobrom putu." (isto)

Tu preobrazbu Kempf neće dočekati, ali će je dočekati "rođeni". On će ionako preuzeti dovršiti epopeju svoga oca i njegov "mali poljski rat". Međutim, njega neće više ništa moći iznenaditi, neće ostati ništa nedorečeno. Novu epopeju on neće započeti, samo će je naslutiti. Ništa se ne može desiti što se već nije desilo.

"Sirene zovu ljude pod zemlju. Mediji tvrde da se mora računati s udarima Migova JNA. Gledam kako prolaznici bježe u skloništa." (str. 337)

"Jedna je kružnica o-pisana u potpunosti." (isto)

Ova kružnica se mogla o-pisati skraćeno, kroz transformaciju imena, koja opet nije bila volja glavnog junaka nego povijesnih okolnosti, "željezni zakon" povijesti: on se rodio kao Georg, zatim je postao Đuka, Jurek, Jurij i na kraju ponovo Đuka, zavisno od mjesta i povijesnih okolnosti u kojima se našao.

Niti jedan od tih likova nije bio svojom slobodnom voljom. Možda je to saznanje na kraju odlučilo da svome konačno rođenom sinu dadne ime Slobodan. (Ali o tome nemamo podataka).